

CARTER V. FINDLEY'İN “OSMANLI DEVLETİNDE BÜROKRATİK REFORM BÂBÎÂLÎ (1789-1922)” İSİMLİ ESERİNİN TANITIMI VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Edip UZUNDAL*

Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde devlet yönetiminin kendine has özellikleri vardır. Yönetim yapısı monarşi olmakla birlikte, kanun bilincinin yerleştiği, adaletle muamelenin esas alındığı bir gerçektir. “*Osmanlı Tarzı*” diyebileceğimiz bürokratik yapılanma, Fatih dönemine kadar geleneksel usuller içinde gelişmiş iken, bu dönemden itibaren kanunnamelerle daha sistematik bir hale gelmiştir. Devşirme ve bir nevi lonca sistemiyle bürokraside liyakat esas alınmış, Fatih kanunnamesinde üst bürokrasinin kariyer çizgileri belirlenmiştir. Devlet yönetiminin merkezileşmesine paralel olarak yazışmaları yürüten “*Kalemîyye Sınıfı*” gelişme göstermiştir. İç ve dış sebeplere bağlı olarak Osmanlı Devleti'nin gerileme sürecine girmesiyle II. Mahmud döneminden itibaren köklü idari reformlara girişilmiş, bürokraside özellikle Tanzimat sonrası batı tarzı düzenlemeler esas alınmıştır.¹ Batı medeniyetinin Osmanlı'ya üstünlüğü ise, devletin arka arkaya aldığı siyasî ve askerî yenilgiler neticesinde anlaşılmaya başlanmıştır. Böylece devletin gerilemesi arttığı ölçüde Batılılaşmanın da hızı artmıştır.²

Bir taraftan Osmanlı Devleti'nin varlığını devam ettirebilmesi için yapmak zorunda olduğu kapsamlı ve köklü değişiklikler, diğer taraftan ise Batılı ülkelerin azınlıklara eşitlik ve güvence verilmesi yönündeki taleplerinin sonucu olarak altyapısı II. Mahmut devrinde hazırlanan Tanzimat dönemi, bürokratik anlamda reformların da yoğun olarak yapıldığı bir dönem olmuştur.³

Bu incelememiz Amerikalı tarihçi Carter V. Findley tarafından kaleme alınan “*Osmanlı Devleti'nde Bürokratik Reform Bâbîâli (1789-1922)*” isimli

* Arş. Gör. , Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü/TOKAT. E-Posta: edip.uzundal@gop.edu.tr

¹ Hüseyin Özdemir, **Osmanlı Devleti'nde Bürokrasi**, Okumuş Adam Yay., İstanbul 2001. ; Ali Akyıldız, **Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme**, İletişim Yay., İstanbul 2009.

² Serdal Fidan – Kamil Şahin – Fikret Çelik, “Osmanlı Modernleşmesinin Temel Olgularından Biri: Bürokrasi Osmanlı Modernleşmesinde Bürokrasinin Etkinliği ve Önemi” , **SDÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, Mayıs 2011, Sayı 23, ss. 118.

³ Seyfettin Aslan- Abdullah Yılmaz, “Tanzimat Döneminde Osmanlı Bürokratik Yapı ve Düşüncesinin Değişimi”, **Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 2, Sayı 1, Sivas 2001, s. 289.

eseri üzerinedir.⁴ Yazar, modernleşme sürecinin gerçekten yoğun bir şekilde yaşandığı Tanzimat dönemini, Osmanlı bürokrasisinin en önemli kurumunu, Bâbîâlî'yi merkez alarak incelemiştir. Yazar, gerileme ile modernleşmenin yan yana yürüdüğü Tanzimat ve Meşrutiyet devirlerinin Osmanlı bürokrasisini orijinal kaynaklardan hareketle incelemiş, böylelikle Osmanlı'nın son dönemiyle ilgili bilgilerimize farklı bir bakış açısı kazandırmayı amaç edinmiştir. Zira Osmanlı modernleşmesi ve reformlarla ilgili çok sayıda çalışma var olmakla birlikte, yazar çalışmasının merkezine bürokrasiyi ve özellikle de Bâbîâlî'yi alarak benzerlerinden farklı bir eser ortaya koymuştur.

Eserde, Önsöz, Türkçe Basıma Önsöz gibi kısımlar bulunmamaktadır. İçindekiler kısmından sonra "Özel Kısaltmalar Listesi" başlığı ile kitapta yer alan önemli terimler ve yayınların kısaltmaları verilmiştir. Kitap sekiz bölümden müteşekkildir. Müstakil bir "Giriş" bölümü olmayıp, birinci bölüm giriş bölümü olarak verilmiştir. Kitabın sonunda "Seçilmiş Yıllarda Bâb-ı Âli Dairelerine Düşen Bütçe Tahsisatları" başlığı ile bir "EK" kısmı verilmiştir. Yazar dipnotlarını sayfa içerisinde vermemiş "NOTLAR" başlığı altında kitabın sonunda vermiştir. Ayrıca bir "KAYNAKÇA" bölümü de vermemiştir. Dipnotlar incelendiğinde yazarın yerli ve yabancı eserlerden oluşan geniş bir bibliyografyadan istifade ettiği anlaşılmaktadır. İz Yayıncılık tarafından basımı yapılan eser VII+364 sayfadan oluşmaktadır. Yazar farklı bir metot izleyerek kitap içerisinde yer alan konu başlıklarına "İçindekiler" kısmında yer vermemiştir. "İçindekiler" kısmında yalnızca bölüm başlıklarına yer vermiştir. Findley, bölüm başlarında Nabi, Ahmet Cevdet Paşa, Mustafa Nuri Paşa gibi müelliflerin eserlerinden ve fermanlardan pasajlar sunmaktadır. Öte yandan yazar, birinci bölümden itibaren bazı kavramları ve bunların tarihsel gelişimini açıklayarak ileriki bölümlerin anlaşılmasına katkıda bulunmak amacıyla "örgütsel terimler sözlüğü" sunmaktadır. "Patrimonyal konak (veya saray)" , "Özerk milletler sistemi" , "Kalemiye (veya Sivil Bürokrasi) vs. gibi orijinal kavramlar yazarın ifade ettiği terimlerden bazılarıdır.

Birinci bölüm (s.3-35) bir "Giriş" bölümü olarak "Devlet ve Toplumun Unsurları Olarak Bâb-ı Âli ve Kalemiye" başlığını taşımaktadır. Osmanlı İmparatorluğu kurumlarının İslam dünyası idari geleneğinde önemli bir yeri olduğunu söyleyen yazar, özellikle son dönemde yapılan reformların önemi üzerinde durmaktadır. Öyle ki bu reformların faydalarını hem Orta Doğu hem

⁴ Carter V. Findley, **Osmanlı Devleti'nde Bürokratik Reform Bâbîâlî (1789-1922)**, Çevirenler: Latif Boyacı- İzzet Akyol, İz Yayıncılık, İstanbul 1994. 1969 yılında Harvard Üniversitesi'nde doktorasını tamamlayan Amerikalı tarihçi Carter V. Findley, Türk tarihi üzerine araştırmalar yapmakta ve iyi derecede Türkçe konuşmaktadır. Ohio Eyalet Üniversitesi'nin kurucuları arasında da yer alan Findley'in incelemesini yaptığımız eserinden ayrı olarak Türk tarihi ile ilgili şu eserleri de bulunmaktadır. Carter V. Findley, **Dünya Tarihinde Türkler**, Kitap Yayınevi, İstanbul 2008; _____, **Modern Türkiye Tarihi (1789 – 2007)**, Timaş Yayınları, İstanbul 2011; _____, **Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011 ; _____, Ahmed Mithat Efendi Avrupa'da, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.

de Balkanlarda ortaya çıkan ve Osmanlı Devleti'nin artıkları sayılabilecek diğer devletler için de geçerli olduğunu söyler.

Yüz otuz yıllık bir idari reform sürecinde elde edilen tecrübeler bir takım bürokratik örgütlerin meydana gelmesine vesile olmuştur. Yazara göre, bu bürokratik örgütlerin en mühimi “Bâb-ı Âli” dir. Bâb-ı Âli kelimesinin anlamı üzerinde duran yazar, bu kelimenin Avrupalılar tarafından Osmanlı hükümetinin bir unvanı olarak kullanıldığını söyler. Yazar, Bâb-ı Âli'nin örgütsel yapısını ve bununla alakalı olarak kalemiye ve sivil bürokrasinin yapısını inceleyerek, yönetici sınıfın bütün şubelerini ve bunların tarihsel gelişimini ortaya koymaya çalışmıştır. Bu bağlamda “İmparatorluk Merkezi'nin Yapı Taşları Olarak Bâb-ı Âli ve Kalemiye” başlığı altında Padişahın Görevi – İmparatorluğun Kültürel Geleneği- Yönetimin Resmi Örgüt ve Usul Mekanizması- Yönetici Sınıf- Siyasi Denge konuları yazar tarafında işlenmiştir.

Yazar, reform sürecinden geçen bürokrasi kurumlarının müessese tarihinin ana konuları içinde yer aldığından bazı cihetlerden iyi tanınmaya başladığını, ancak öğrenilecek daha çok şeyin olduğunu, mesela kurumlar arasındaki ilişkileri incelerken tarihi hassasiyete daha büyük bir dikkat atfedilmesi gerektiğini belirtir. Çünkü bu müesseselerin hepsi aynı zamanda ortaya çıkmamıştır ve birisinin yükselişi ve diğerinin çöküşü geniş kapsamlı konuları yansıtmaktadır.

Yazar, “Özerk Milletler Modeli” başlığında; gayrimüslim toplumun devşirmeye maruz kalmadığı sürece devlet kademelerinde çok söz sahibi olamadığını, ancak değişik dönemlerde yönetici sınıf kademelerinde mütercimlik ve doktorluğu da içine alan çeşitli görevlerde bulunan az sayıda gayrimüslim vatandaşların var olduğunu belirtir. Yine yazar, fütüvvet-ahilik-lonca-derviş tarikatlarını, bunların iç içe olmasını ve Anadolu'daki tarihsel sürecini anlattıktan sonra teşkilat ve usul ile ilgili loncaya benzer modellerin kalemiye (bürokrasi) içerisinde ve özellikle daha alt kademelerinde güçlü bir şekilde yerleştiğini ve etkisini reform devrinde de devam ettirdiğini söyler.

Yazar, Metin Kunt'tan yaptığı bir alıntıyla, eski askeri-idari teşkilata köle olarak giren kişiler arasındaki etkin bölgesel dayanışmanın önemine dikkat çekmekte ve Arnavutlarla Boşnakların temsil ettiği “Batılılar” ile Abaza, Çerkez ve Gürcülerin sembolü olduğu “Doğulular” arasında var olan bir nevi rekabetten bahseder.

İkinci bölüm (37-59), “Yönetici Sınıfın Gelişmesi ve Kalemiyenin Ortaya Çıkması” ana başlığını taşımaktadır. Yazar bu bölümde, Geleneksel Devlette Yönetici Sınıfın Gelişmesi, Osmanlı Yönetici Sınıfının Kaynakları, Saray Hizmeti Sorunu, Kalemiyenin Ortaya Çıkışı ve Kendi İçinde İşlevlerinin Farklılaşması, Kalemiyenin Reform Dönemindeki Gelişimi, Dini Teşkilatın Yıldızının Sönmesi, Saray Hizmetinin Değişimleri ve Kalemiyeden Sivil Bürokrasiye konularını ele almıştır.

Yazar, sivil bürokrasinin gelişim devrelerini ortaya koyabilmek için öncelikle dönemi reform öncesi devir ve reform devri olmak üzere ikiye ayırır. Reform öncesi devir; Osmanlı Devleti'nin doğuş evresi 1300-1350, yükseliş devri 1350-1600 ve gerileme dönemi 1600'den III. Selim'in tahta çıktığı 1789'a kadar olan süreç. Bu üç evre beraberce gelenekselcilik devrini oluşturmaktadır. Reform dönemi ise, 1789'dan devletin çöküş tarihi olan 1922'ye kadar olan süreci kapsamaktadır.

Yazar, kalemiyenin ortaya çıkışını ve kendi içinde işlevlerinin farklılaşmasını, devletin kısa bir süre içerisinde genişlemesine ve yazılı kayıtların artmasıyla birlikte bu işleri yapacak bir kâtipler sınıfına duyulan ihtiyaca bağlamaktadır. Buna göre, onaltıncı yüzyıla kadar birçok önemli görevi yerine getiren bir kalem personeli ortaya çıktı, fakat bu oluşum hâlâ küçük boyutlu bir örgütlenmeydi ve çoğunlukla sarayda ve sadrazamın emri altında çalışıyordu. Bu kalem memurları arasında en ünlüsü “nişancı” veya “tuğra çekici” dir. Nişancının esas önemi, imparatorluk divanının bir üyesi olması ve arazi tahsisatları (tumar, has, zeamet) ile toprakların ölçümü (tahrir) üzerinde kesin bir yükümlülük sahibi olması bundan başka yayınlanacak kanunlarla ilgili yüksek hukuk bilgisine sahip olmasıydı. Nişancının emrinde çalışan tezkereci, divitdar, defter emini ve Kanuni Sultan Süleyman döneminde teşkil edilen reisü'l-küttab gibi memurlar bulunmakta idi.

Nişancının emri altında olmayan bir başka kâtiplik örgütü de vardı. Mali kayıtları ve hesapları tutan bu sınıf “başdefterdar” tarafında idare edilmekte ve kalem dairelerinin de en geniş konumunda bulunmaktaydı. Yazar, yükselme devrinde nişancı ve başdefterdarın aslarının gerçekte asıl kalemiyeyi oluşturduğunu söyler.

Kalemiyede görünen en önemli değişiklik, dairelerinin bazılarının saray dışında yeni mevkilere taşınması ve Bâb-ı Âli'nin yeni sadrazamlık merkezi olarak gelişmesiydi. Bu süreçte nişancı eski önemini kaybederken, reisü'l-küttabın önemi belirgin bir şekilde artmaya başladı. Kalemiyenin ve özellikle reisü'l-küttabın yönetimi altında bulunan kısımlardan terfi eden kalemiye mazisi olan kimseler -bir zamanlar askeri-idari kimselerce doldurulan- taşra valilikleri hatta sadrazamlık gibi makamlara gelmeye başladılar. Yazar, Itzkowitz'in bu olguyu “*efendi dönmesi paşa*” olarak nitelendirdiğinden bahseder. 1830'lardan sonra kalemiye yerine daha ziyade sivil bürokrasi yahut da mülkiyeden bahsedilebileceğini söyleyen yazar, bunun kalemiyenin mahalli idare sorumluluklarını üstlenmeye başlanmasından kaynakladığını ifade eder. Yazar, bu bölümün sonunda son olarak reform döneminin evrelerinden bahseder. Yazara göre, reform devri; güçlü sultanların başlangıç dönemi III. Selim (1789-1807) ve II. Mahmud'un (1808-1839) saltanatları – sivil bürokrasi üstünlüğü ve siyasi dengesizlik dönemi, Tanzimat (1839-1871) – siyasi denge, anayasal bir sistemin oluşturulması ve padişahlığın yeniden güçlendirilmesi (1871-1908) –

son olarak da kısa ömürlü ve tamamen başarılı olmayan meşrutiyete dönüş (1908-1922) olmak üzere dört devirden müteşekkildir.

Üçüncü bölüm (s.61-95), “İmparatorluğun Gerilemesinin Yeni Oluşan Kalemiye Üzerinde Etkisi: Reform Arefesinde Bâb-ı Âli ve Memurları” ana başlığını taşımaktadır. Yazar, bu bölümde; Reform Arefesi Bâb-ı Âli’inde Örgüt ve Usul Kalıpları, Bâb-ı Âli’nin Örgütsel Parçaları, Reisü’l-Küttab’ın Dairelerindeki Örgütsel Biçimler, Usul Kalıpları, Son Dönem Geleneksel Kalemiyenin Sosyal Boyutları, Divan-ı Hümayun Tercümanları, Alt Kalemiye ve Üst Kalemiye konularını ele almıştır.

Yazar, bu bölümde reform öncesi Bâb-ı Âli teşkilatını ve bunun alt birimlerini şekillerle (Şekil III-1 s.62) açıklamaya çalışır. Buna göre, teşkilatın başında yetkileri Bâb-ı Âli’yi aşan sadrazam vardır. Sadrazam geleneksel olarak sultanın mutlak vekilidir ve bütün siyasi-idari ve askeri işleri onun adına yürütür. Bâb-ı Âli divanları ifa ettikleri görev açısından sadrazamların en önemli yardımcılarıdır. İkinci divanı ve daha sonra ortaya çıkan meşveret-müşavere divanı sadrazamın başkanlığında toplanan divanlardı. Yine Kâhya Bey, Reisü’l-Küttab ve Çavuşbaşı da bu sistem içerisinde sadrazamın yönetimi altında ona yardımcı olan makamlardı. Reform olarak ifade edilen bu dönüşümü Çavuşbaşılik makamında görmek mümkündür. Çavuşbaşı ve adamları esasında saray memurlarıydı. Bunlar sarayda çok çeşitli durumlarda elçi ve ulak, adli meselelerin çözümüyle uğraşan Divan-ı Hümayun meclislerinde çavuş idiler ve orada alınan hükümlerin yerine getirilmesi vazifesinde bulunuyorlardı. Bu gibi adli sorumlulukların sarayda eski Divan-ı Hümayun’dan Bâb-ı Âli’deki sadrazam divanına aktarılmasıyla çavuşlar sadece saraydan Bâb-ı Âli’ye geçmekle kalmamış, ayrıca kalemiyenin bünyesine katılmakla bir rol değişikliği geçirmeye başlamıştır. Burada yalnızca bir örneğini açıkladığımız bu dönüşüm ve reformdan birçok makam ve sınıf etkilenmiştir. Reisü’l-küttabın durumu, memuriyetinin uzun tarihi ve öneminin uzun vadede artmasına bağlı olarak, birçok açıdan daha nettir. Reisü’l-küttabı bulunduğu makamdan Hariciye nazırlığına kadar getiren nedenlerin başında hiç şüphesiz idaresi altında bulunan dairelerin yerine getirdiği işlevler yer almaktadır. Yazar, yine şekiller (Şekil III-2 s.66) yardımıyla reisü’l-küttabı ve maiyetini daha anlaşılır kılmakta ve bu sınıfın geçirdiği dönüşümü gözler önüne sermektedir. Özellikle Divan-ı Hümayun kalemi içerisinde yer alan Tahvil, Rûus ve Beylik kalemleri reisü’l-küttablık makamının işlevlerini yerine getirmesi bakımından önem arz etmekteydi. Divan-ı Hümayun tercümanları da esasen reisü’l-küttabın maiyetinde olmamakla beraber, reisü’l-küttabın dış işlerinden sorumlu memur statüsünün gün geçtikçe güçlendiği bu yerde, tercümanlar onun maiyetinin bir parçası sayılmaya başladılar. Tercüman, diplomatik işlerin idaresinde reisü’l-küttabdan sonra gelen en önemli memurdu. Öte yandan, *amedî* veya *amedçi* kalemi reisü’l-küttabın özel kâtibiydi ve bazı durumlarda Divan-ı Hümayun kaleminin dördüncüsü sayılıyordu. Sonuç olarak birçok daire ve kâtiplikte

meydana gelen uzmanlaşma, farklılaşma ve sistematikleşmeye yönelik eğilimler neticesinde kalem şeflikleri bakanlık sandalyelerine dönüşecektir.

Yazar, “Usul Kalıpları” başlığı altında evrakların söz konusu kalemlerce nasıl hazırlandıkları, gözden geçirildikleri, onaylandıkları ve yayımlandıklarını anlatır. Bu anlatımı yaparken de onsekizinci yüzyıl İngiliz büyükelçilerinden biri olan Sir James Porter’den şu alıntıyı yapar:

“Birçok dairede bulunan ihtimam ve hassasiyet açısından Bâb-ı Âli ile boy ölçüşecek hiçbir hristiyan güç yoktur; herhangi önemli bir evrakta işler, en büyük bir incelikle yapılır, kelimeler tartılır, ifadeler özenle seçilir, bütün bunlar kendi yararlarıdır. Bâb- Âli’de, eğer işlemin sadece yılı biliniyorsa bile, en eski tarihe ait kâğıtlar bulunabilir; belli bir zamanda verilen her emir ve o zaman yapılan her düzenleme derhal hazırlanabilir...”

Yazar, lonca geleneğinin kalemiye içerisinde devam ettiğini söyler. Buna göre, kalemiyede *şagird* yani çıraklar vardır, bir de bunları eğiten ve amiri durumunda bulunan hecagân (hocalar) vardır. Yazar, çocukların kalemiyedeki işi öğrenme süreçlerini onsekizinci yüzyıldaki bir vesikadan hareketle şöyle anlatır:

“Kâtip olacak bir çocuk dairedeki işine öğretmenin (hâce) karşısına oturmakla başlar. Bu yakınlık sayesinde hocasının yazdığı veya çizdiği veya söylediklerini kavrayarak hangi defterde Bağdat’la ilgili işlerin kaydedildiğini ve hangisinde Bosna ile alâkalı meselelerin bulunduğunu gözlemler ve bunlar hafızasında taşta kazınmış (ka’n-nakş fi’l-hacer) gibi kalır. Hoca çocuğa – sanatların en şerefli ve eskisi olan- kâtiplik mesleğinin belli başlı becerilerinde ustalaşana kadar, gittikçe karmaşıklaşan görevler vermeye başlar...” Bu eğitimler neticesinde şagird, kâtip, kisedar, mümeyyiz, başkalfa, hâce vs olur.

Dördüncü bölüm (s.97-128), “Padişahlığın Yeniden Tesisi ve Sivil Bürokrasinin Kurulması” başlığını taşımaktadır. Yazar, bu bölümde; Reforma Olan ihtiyacın Algılanması, Bâb-ı Âli’nin Geleneksel Kalemiye Dairelerindeki Reform, Hariciye Nezaretinin Kuruluşu ve Modernist Bir Kalemiye Elitinin Oluşumu, İkinci Mahmud’un Sonraki Reformları ve Osmanlı İmparatorluğunda Modernleşmenin Nitelikleri ve Sınırları konularını ele almıştır.

Yazar, bu bölümde daha önce yapmış olduğu tasnife uygun olarak, “Güçlü Sultanların Başlangıç Dönemi (III. Selim – II. Mahmud)” ne ve bu dönemde reforma duyulan ihtiyaca, Bâb-ı Âli’de ve kalemiyenin bünyesinde meydana gelen önemli değişikliklere değinmiştir. Reforma olan gereksimin en önemli nedeni hiç şüphesiz Osmanlı’nın devamlı yaşadığı askeri yenilgilerdi. Ancak askeri alanda yapılan yeniliklerin tek başına çözüm üretmemesi, Osmanlı Devleti’ni diğer alanlarda da reform yapmaya yöneltmiştir. III. Selim döneminde daimi elçilikler kurulması, Avrupa’yı gözlemleyen devlet adamlarının raporlar-layihalar tertip etmesi hep bu minvalde görülebilir.

Bu bölümde yazarın ele aldığı konulardan en önemlisi hiç şüphesiz, “Hariciye Nezaretinin Kuruluşu ve Modernist Bir Kalemiye Elitinin Oluşumu”

dur. III. Selim'in 1793'te Avrupa başkentlerinde daimi elçilikler sistemini kurmasıyla birlikte Batıya ait bir kavram olan daimi ve karşılıklı diplomasi kabul edilmiş oldu. III. Selim Londra, Paris, Viyana ve Berlin gibi Avrupa başkentlerine elçiler atadı. İlk olarak 1793 yılında Yusuf Ağâh Efendi Londra'ya gönderildi. III. Selim daha sonra tebaasının çıkarlarını korumaya yönelik olarak konsoloslar atadı.

İstanbul'da ise Divan-ı Hümayun tercüme odasında görev yapan Rumların, Yunan isyanının etkisiyle işten çıkarılması sonrasında Bâb-ı Âli Tercüme Odası ismiyle yeni bir daire açılmış oldu. Yazar, bu dairenin açılmasındaki maksadın bir zamanlar tamamen Rum tercümanlarına bağlı olan devleti rahatlatmak olduğunu söyler. Bu daire, zamanla yeni bir Müslüman kalemiye memuru tipinin oluşmasında ana rol oynamıştır. Tercüme Odası, Costantine Mourouzi'nin Divan-ı Hümayun tercümanlığından azledildiği ve isyan planlarına iştiraki iddiasıyla idam edildiği 1821 ilkbaharından başlayan safhalar halinde oluştu. Ancak yazar, Tercüme Odasının, hem hacim hem de itibar açısından gerçek gelişiminin 1830'larda başladığını söyler. II. Mahmud 1834 yılında o zamanın amedçisi Mustafa Reşid Bey'i (1838 Ocak ayından sonra Paşa) Paris'e atmasıyla başlayarak daimi elçilikleri yeniden tesise girişti. Mustafa Reşid Paşa, Sadık Rif'at ve daha sonraları Âli ve Fuad Paşalar ile birlikte bir modernist bir bürokrat sınıf doğmaya başladı. II. Mahmud bu yeni elit sınıfa bir temel oluştururcasına Tercüme Odası'nı güçlendirip diplomatik ve konsolosluk hizmetlerine yeniden işlerlik kazandırdı. 1836 Mart ayında reisül-küttabı bir dışişleri bakanına (hariciye nazırı) dönüştürerek reform işini adeta doruk noktasına ulaştırdı. Hariciye Nezaretini ve diplomatlarını şekillendiren tedbirlerle Bâb-ı Âli ve kalemiye, ondokuzuncu yüzyılın en önemli değişikliklerinden bazılarını yaşamakla kalmadı, yazarın ifadesiyle aynı zamanla bir seçkinler sınıfı da oluşmaya başladı. Bu son değişikliklerle birlikte Bâb-ı Âli'nin teşkilat şeması da değişti. Yazar yine şekillerle (Şekil IV-1 s.122) bu yeni durumu teyit etmektedir.

Beşinci bölüm (s.129-186), "Tanzimat Döneminde Sivil Bürokrasi Hâkimiyeti" başlığını taşımaktadır. Yazar, bu bölümde; Tanzimat Dönemi Sivil-Bürokratik Sistemin Yapısal Zayıflıkları, Reformların Taklit Edici Niteliği, İnsan Kaynağı Sorunu, Ekonomik Kaynaklar Problemi, Reformcu İlke Siyasi Davranış Tarzına Karşı, Batılılaşma, Siyasi Dengesizlik ve Meşrulaştırma, Dış Kontrolden Bağımsız Bir Bürokrasinin Gelişmesi, Sadrazam ve Maiyeti, Meclis Teşekkülleri – Meclis-i Vükela, Yasama, Adli ve Temsil Fonksiyonları Olan Başlıca Meclis Teşekkülleri, Daha Küçük Meclis Teşekkülleri, Adliye Nezareti, Dâhiliye Nezareti, Hariciye Nezareti, Resmî Disiplin, Genel Personel Politikası, Örgütsel ve Usule Ait Resmî Kalıpların Tanzimi, Tanzimat'ın Sivil Bürokrasi Üzerindeki Sosyo-Kültürel Etkisi, Gelenekçi Müslüman Memurlar, Sivil Bürokrasideki Gayrimüslimler, Modernist Müslüman Memurlar ve Bürokratik

Hareketlilik ve Siyasi Davranış Tarzının Değişen Kalıpları konularını ele almıştır.

Carter Findley, bu bölümde daha önce tasnifini yaptığı devirlere uygun olarak, sivil bürokrasi üstünlüğü ve siyasi dengesizlik dönemini yani Tanzimat'ı (1839-1871) ele almıştır. Yazara göre, Tanzimat dönemi, bürokratik siyasi sistemin oluşturulduğu ve Osmanlı siyasi hayatının merkezine alındığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde, adalet ve içişleri gibi alanlarda meydana gelen reformlar, sayı, tür ve görev itibarıyla meclislerin (Meclis-i Vükela, Dâr-ı Şura-yı Bâb-ı Âli, Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye, Meclis-i Âli-i Tanzimat, Ticaret ve Tarım Meclisi) teşekkülü önemli gelişmelerdendir. Yine yazar, bu dönemde yaşanan en önemli örgütsel gelişmelerin ne olduğunu anlayabilmek için Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi kurumlarının karşılaştırılması gerektiğini söyler. Buna göre, Hariciye Nezaretinin konsolosluk ve diplomatlık hizmetleri tarihi temelde 1830'lardan günümüze kadar devamlı olduğu, Şura-yı Devlet'in 1868'den beri var olduğu ve Cumhuriyet döneminde Danıştay olarak devam ettiği ifade edilebilir. Yazarın bu bölümde ifade ettiği diğer bir husus ise, Tanzimatın siyasi-bürokratik hayatındaki gelişmelere paralel olarak modernist kadroların gittikçe artması ve sivil bürokrasinin sosyo-kültürel yapısında meydana gelen değişimlerdir.

Altıncı bölüm (s.187-245), “Siyasal Dengenin Yeniden Sağlanması: İlk Anayasal Devir ve Padişahın Hâkimiyetine Geri Dönüş” başlığını taşımaktadır. Yazar, bu bölümde; Siyasi Dengenin Restorasyonuna Yönelik Çabalardaki Farklı Eğilimler, İlk Anayasal Dönem, Padişahlığın Hâkimiyetinin Yeniden Tesisi: Abdülhamid'in Saray Sistemi, Bâb-ı Âli'nin İlk Meşrutiyet ve Abdülhamid'in Saltanatı Sırasındaki Örgütsel Gelişimi, Sadrazam ve Maiyeti, Meclis Teşekkülleri – Meclis-i Vükela, Şura-yı Devlet, Parlamento, Dâhiliye Nezareti, Hariciye Nezareti, Padişahın Başkanlığı Altındaki Komisyonlar, Memurin-i Mülkiye Komisyonu, Tanzim ve Sistemleştirilmeye Doğru Atılan Adımlar, Rasyonel Bir Personel Politikasının Yasal Taslakları ve Diğer Alanlarda Tanzim ve Kontrole Doğru Atılan Adımlar konularını ele almıştır.

Yazar, 1871 – 1908 yılları arasında Bâb-ı Âli'nin örgütsel açıdan yeni bir olgunlaşma ve eklemleme derecesine ulaştığını, sivil bürokrasi için rasyonel bir personel politikasının benimsendiğini ancak bütün bu gelişmelere karşılık padişah tarafından bürokratik sistem içerisinde bir kontrol mekanizmasının gerçekleştirilmeye çalışıldığını ifade eder. Yazar bu dönemi “anayasal hareketin başarısızlığı ve Hamidiye sisteminin tesisi” olarak adlandırır. Yine yazar, Abdülhamid'in siyasi sistemini kurmakta ve kendisine muhalefet edenleri etkisizleştirmede başarılı olduğunu, ancak saltanatının sonlarına doğru Jön Türk- Genç Türk aydınlarının muhalefetinin etkili olmaya başladığını söyler. Yazar, Namık Kemal ya da Ziya Paşa gibi bu aydınlar için “kültür kahramanları” tabirini kullanır. Yazar, bu muhalif kadroların daha sonra 1908 Devrimini gerçekleştireceğinden bahseder. Yazarın bu kadroları “Hamidiye

sistemini yıkmaları ve yeni anayasal düzeni tesisindeki rolleri” dolayısıyla reformları gerçekleştiren bir sınıf olarak görmesi de dikkate diğer bir noktadır.

Yedinci bölüm (s.247-284), “Siyasal Dengenin Yeniden Oluşturulmasına Doğru” başlığını taşımaktadır. Yazar, bu bölümde; Hamidiye Sisteminin Bozulması ve Sivil – Bürokrasinin Tasfiyesi, Bâb-ı Âli’nin Birinci Dünya Savaşı Başına Kadar Geçirdiği Örgütsel Gelişme, Sadrazam ve Maiyeti, Meclis-i Vükela, Şura-yı Devlet, Dâhiliye Nezareti, Hariciye Nezareti, Diğer Siyaset ve Usul Alanlarındaki Düzenleme, Personel Politikası ve Usule Ait Diğer Alanlardaki Sistemleştirme ve Kontrol konularını ele almıştır.

Yazar, 1908-1922 arasındaki bu dönemi sivil – bürokratik seçkin sınıfın etkisini yitirdiği onun yerine çoğu askerlerden müteşekkil “devrimci İttihat ve Terakki Komitesi” nin etkili olduğu bir dönem olarak tarif eder. Bu dönem yazarın ifadesiyle, siyasi ve bürokratik hayatın gittikçe farklılaştığı ve her ikisinin de bunalım içine girdiği bir dönem olmuştur. Gerçekten bu devir, Bulgaristan’ın bağımsızlığını ilan etmesi, Yunanistan’ın Girit’i işgali, 1911-12 İtalyan – Türk Savaşı, Birinci ve İkinci Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve ardından Kurtuluş Savaşı ile devam eden bir felaketler devri olmuştur. Yazar, adı geçen dönemde sivil – bürokratik kurumların yaşadığı değişiklikleri ele almıştır. 1908 Devrimi, Hamidiye sistemini ortadan kaldırırken aslında sivil bürokratik yapıyı da ortadan kaldırıyor, memurların tasfiyesine yol açıyordu. Öyle ki, yazar bir İngiliz sefirinin 1909 yılı raporuna dayanarak; “o tarihe kadar 27.000 civarında memurun mazuliyet maaşıyla veya bu maaş da olmaksızın işlerine son verilmesi” gerçeğinden bahsetmektedir. Yine yazar, şekiller (Şekil VII-1 s.255) vasıtasıyla Bâb-ı Âli’nin bu dönemde geçirdiği dönüşümleri anlatmaktadır.

Sekizinci bölüm (s.285-292), “Sivil Bürokratik Reformun Yüz Otuz Yılı” başlığını taşımaktadır. Yazar, bu son bölümde kitabın genel bir değerlendirmesini yaparak Bâb-ı Âli’nin onsekizinci yüzyıl sonlarından yirminci yüzyıl başlarına kadar geçirdiği yüz otuz yıllık değişimi ve dönüşümü ele almıştır. Yazar, bu bölümde daha önce tasnifini yaptığı, dört dönemin (1789-1839, 1839-1871, 1871-1908, 1908-1922) kısa bir özetini yaparak Bâb-ı Âli ve kalemiyede yaşanan değişiklikleri ve kalemiyenin nasıl mülkiyeye ya da sivil bürokrasiye dönüştüğünü ortaya koymaya çalışmıştır. Yazarın ifade ettiği bu yüz otuz yıllık reform çağı, yalnızca yönetici elit sınıfı etkilememiş, Osmanlı toplumunu de toplumsal, kültürel, eğitimsel ve siyasi yönlerden etkilemiştir. Bu dönemde Divan-ı Hümayuna bağlı birçok kurum Bâb-ı Âli’ye geçerek müstakil birer daire ya da daha ileri süreçte bakanlıklara dönüşmüştür. Bunun en güzel örneği de hiç şüphesiz reisü’l-küttabın Hariciye nazırlığına dönüşmesidir. Öte yandan yeni açılan meclisler de işlevleri ve türleri itibarıyla modern bürokrasiye geçişin önemli örneklerindedir. Bütün bu reformların belki de en büyük başarısı, Cumhuriyet döneminde varlığını sürdürebilmiş olmalarıdır. Öyle ki, Osmanlı döneminde kurulan ve reform çağı boyunca da

dönüşümler yaşayan birçok kurum Cumhuriyet döneminde de modernist dönüşümlerle varlığını devam ettirebilmiştir.

Tanıtımını yaptığımız bu kitap, yalnızca bürokrasinin gelişimini ve değişimini ortaya koymakla kalmamış, aynı zamanda Osmanlı'nın modernleşmesi / batılılaşması sürecini de gözler önüne sermiştir. Klasik teşkilat ve müessese kitapları, benzer konuları benzer metotlarla aktarırken, tanıtımını yaptığımız bu kitap, konuları daha farklı bir metotla ele almıştır. Yazar, eserinde yalnız kurumları tanıtmakla iktifa etmemiş bunların geçirdiği değişim ve dönüşümleri şekillerle ortaya koymaya çalışmıştır. Bu yönüyle klasik teşkilat kitaplarından ayrılır. Öte yandan yazarın tarihe sadece savaşlar ya da mağlubiyetler ve galibiyetler penceresinden bakmaması, ona tarihin tasnifi hususunda farklı bir perspektif kazandırmıştır. Yazar Osmanlı tarihini reform devri ve reform öncesi devir olarak ikiye ayırmıştır. Birçok tarihçinin “gerileme/çöküş” devri olarak adlandırdığı 1789 – 1922 arası bu dönemi yazar, reform çağı / modernleşme dönemi olarak isimlendirmiştir. Bu yönüyle de farklı bir bakış açısına ve metoda sahip olduğu anlaşılmaktadır. Çalışmanın bibliyografyası, konu üzerinde daha derin incelemelerde bulunmak isteyen araştırmacılar için yararlı olacaktır.

KAYNAKÇA

AKYILDIZ, Ali; **Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme**, İletişim Yay., İstanbul 2009.

ASLAN, Seyfettin; - Abdullah YILMAZ; “Tanzimat Döneminde Osmanlı Bürokratik Yapı ve Düşüncesinin Değişimi”, **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C.2, S.1, Sivas 2001.

FİDAN, Serdal – Kamil ŞAHİN– Fikret ÇELİK; “Osmanlı Modernleşmesinin Temel

Olgularından Biri: Bürokrasi Osmanlı Modernleşmesinde Bürokrasinin Etkinliği ve Önemi” , **SDÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, Mayıs 2011, S.23.

FİNDLEY, Carter V; **Osmanlı Devleti’nde Bürokratik Reform Bâbîâli (1789-1922)**, Çev. Latif Boyacı- İzzet Akyol, İz Yayıncılık, İstanbul 1994.

_____ ; **Ahmed Mithat Efendi Avrupa’da**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.

_____ ; **Dünya Tarihinde Türkler**, Kitap Yayınevi, İstanbul 2008.

_____ ; **Modern Türkiye Tarihi (1789 – 2007)**, Timaş Yayınları, İstanbul 2011.

_____ ; **Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011.

ÖZDEMİR, Hüseyin; **Osmanlı Devleti’nde Bürokrasi**, Okumuş Adam Yay., İstanbul 2001.